Aspecte ale traducerii la Dosoftei

Mădălina ANDRONIC-UNGUREANU

L'ouvrage a pour but la discussion d'un ancien texte roumain, ***Parimiile preste an****, publié par Dosoftei, Mitropolite de la Moldavie, à Iaşi, en 1683. À côté des fragments bibliques (****parimii****), on trouve ici quelques hymnes traduits du slavon dont l'original est aussi réproduit par Dosoftei, ce qui nous permet de suivre une manière assez insolite de traduction: Dosoftei préserve* ***la forme*** *du texte, conformément au principe de la traduction littérale général à l'époque, mais il essaie à la fois réconstituer* ***le sens*** *du texte dans des fragments explicatifs qui accompagnent la traduction proprement-dite. Notre but est de souligner quelques modalités de réalisation cette réconstruction du sens.*

Parimiarul reprezintă o culegere de pericope biblice, alese în cea mai mare parte din *Vechiul Testament*, din cărțile profeților (dar nu numai), destinate lecturii în timpul vecerniei la sărbătorile de peste an; este alcătuit dintr-o parte mai amplă, destinată sărbătorilor cu dată schimbătoare (parte în care pericopele biblice apar în continuitate de la o zi la alta) şi o a doua, ceva mai redusă, destinată sărbătorilor fixe, unde pericopele sînt grupate tematic. Se ştiu puține lucruri despre prezența acestui tip de carte în cultura română; singura ediție tipărită îi aparține lui Dosoftei (Iaşi, 1683); în afară de aceasta, s-a păstrat un mic număr de manuscrise care conțin traduceri ale parimiilor, complete sau fragmentare[1]; toate sînt ulterioare *Parimiilor preste an*, poate cu excepția unui manuscris găsit în turnul Bisericii „Sfîtul Nicolae" din Şcheii Braşovului. De altfel, parimiarul a avut un destin aparte şi în culturile greacă şi slavonă: apărut, probabil, în jurul secolului al VIII-lea, la Constantinopol, a circulat în manuscris (cu excepția unei ediții fragmentare publicate la Veneția, în 1595), pînă în secolul al XVI-lea, cînd copierea sa încetează deoarece conținutul său se suprapunea cu cel al altor cărți de cult (triod, minei, penticostar). În slavonă, acest tip de lecționar a fost tradus, probabil, în secolul al IX-lea şi a circulat tot în copii manuscrise pînă în secolul al XVI-lea, cînd copierea sa încetează din aceleaşi motive. Abia în 1894 a apărut, la Sankt Petersburg, o ediție comemorativă: *Parimijnik: siest' sobranie Parimii na vse leto* şi a fost inițiată publicarea, în mai multe volume, a unei ediții după codicele Grigorovich, cel mai vechi parimiar slavon păstrat, care datează din secolele al XII-lea - al XIII-lea: *Grigorovichev parimejnik: v slichenii s drugimii*

[1] Pentru descrierea acestor manuscrise, v. G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti din Biblioteca Academiei*, vol. 1-5.

BDD-A108 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

parimeinikami (Moscova, 1894-1904)[2]. Se pare că parimiarul este utilizat şi astăzi în biserica din Bulgaria.

Aşadar, singurul parimiar tipărit din cultura română îi aparţine lui Dosoftei şi se înscrie, firesc, în programul coerent de traducere a cărţilor de cult în limba română pe care îl iniţiase mitropolitul moldovean. Titlul său complet este *Parimiile preste an, tipărite cu porunca măriii sale prealuminatului întru Iisus Hristos Ioan Duca Voevoda, cu mila lui Dumnădzău Domn Ţărîi Moldovei şi Ucrainei, cu posluşaniia smeritului Dosoftei Mitropolitul, în tiparniţa ţărîi ce ne-au dăruit svinţia sa părintele nostru fericit Ioachim, patriarhul de slăvita patrierşiia a Moscului, milostivul Dumnădzău să-l blagoslovască. Vă leat 7191, measeţ octomvrie, 7 dni.* În general, structura sa este cunoscută; textul a atras mai ales atenţia specialiştilor care s-au ocupat de aspectele poetice ale operei lui Dosoftei discutînd, în acest context, şi Poemul cronologic al domnilor Moldovei (I 2r-4v) sau traducerea din latină a poemului care cuprinde prorocirea Sivilei Eritreia.

Una dintre problemele specifice ale cercetării acestui text se referă la sursele pe care le-a urmărit mitropolitul; printre ipotezele emise în cercetările puţine (şi parţiale) care i-au fost consacrate pînă acum, cea mai cunoscută este aceea a lui N. A. Ursu, după care Dosoftei, autorul reviziei traducerii Vechiului Testament efectuată de Nicolae Milescu şi păstrată în Ms. 45 BAR, a inclus în parimiarul său fragmente biblice extrase din traducerea pe care o revizuise; pe de altă parte, E. Munteanu, după o comparaţie între cartea lui Iona din Ms. 45 şi versiunea sa (integrală) din parimiar, tinde să infirme opinia lui N. A. Ursu şi presupune că parimiarul a fost alcătuit după un exemplar slavon.

Trebuie remarcat faptul că, oricare ar fi fost sursa traducerii sau modelul pe care îl urmează, Dosoftei le depăşeşte, parimiarul său reprezentînd un colaj de texte în care pericopelor biblice propriu-zise, care constituiau conţinutul tradiţional al parimiarelor greceşti şi slavone (şi, de altfel, şi al celor româneşti păstrate în manuscris), li se adaugă imnuri şi fragmente originale (tîlcuiri ale cîntărilor sau versuri). În ciuda caracterului său singular şi a interesului manifestat de specialişti faţă de scrierile lui Dosoftei, nu există încă o ediţie critică a parimiarului de la 1683, astfel încît conţinutul său, textul propriu-zis, este puţin cunoscut.

Există, aşadar, în structura *Parimiarului* mai multe tipuri de texte, a căror observare pune în evidenţă mai multe tipuri de abordare a actului traducerii:

a. pericopele biblice, asupra cărora discuţia rămîne deschisă, dată fiind lipsa informaţiilor despre sursa traducerii;

b. fragmente de literatură oraculară, de fapt prelucrări după *Divinae Institutiones* de Lactantius Firmianus (combinaţii de fragmente rezumative şi fraze sau fragmente de fraze traduse, avînd ca temă judecata finală), a căror prezenţă în *Parimiar*, imediat înaintea Canonului la Buna Vestire, este justificată tematic;

c. poemul ce cuprinde prorocirea Sibilei Eritreea, tradus din latină cu

[2] J. Miller, *The Old Testament of Byzantine Christianity?*, în *The Old Testament in Byzantium*, Edited by Paul Magdalino and Robert Nelson, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2010, p. 64.

BDD-A108 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

respectarea principiului literalității şi reprodus alături de original, în tehnica interlineară;

d. trei imnuri (canoane) dedicate Învierii, Înălțării şi Cinzecimii, de o întindere apreciabilă (cîteva zeci de pagini), traduse din slavonă, a căror cercetare din punctul de vedere al metodei de traducere este profitabilă, avînd avantajul că sînt reproduse alături de originalul slavon, în fragmente sucesive sau în coloane paralele.

Dintre toate aceste tipuri de texte (amintim că din structura tradițională a parimiarului fac parte doar pericopele biblice), ne-am oprit asupra imnurilor, opțiune la baza căreia a stat avantajul amintit, al reproducerii originalului slavon.

*

Definiția traducerii („Translating consists in reproducing in the receptor language the closest natural equivalent of the source language message, first in terms of meaning and secondly in terms of style”[3]) scoate în evidență conflictul dintre forma şi fondul textului pe care trebuie să-l rezolve traducătorul. Analiza istoriei traducerilor arată faptul că, de–a lungul vremurilor, acest conflict a fost rezolvat în maniere diferite: favorizînd mai ales forma, în epoca veche, sau fondul (adică vizînd receptarea mesajului), în cea modernă. Pornind de la acest conflict, se vorbeşte despre existența mai multor tipuri de traducere: 1. literală, 2. arhaizantă, 3. apropiată semantic şi formal de original (dar cu note şi comentarii), 4. liberă[4], grupate în mod curent în două mari categorii: cea a traducerii literale şi cea a traducerii libere (interpretare a textului), între care există mai multe grade de realizare.

Dificultatea pe care o întîmpină traducătorul textului sacru este cu atît mai mare, cu cît el trebuie să ia în considerare şi necesitatea „salvării sacralității textului tradus”[5]; se impune, aşadar, utilizarea metodei traducerii literale (singura care pare posibilă în astfel de condiții) prin considerarea cuvîntului drept unitatea minimală a traducerii şi încercarea de echivalare 1:1 a originalului. Aici intervine realitatea incompatibilității dintre structurile lexicale şi sintactice ale limbilor care intră în contact în actul traducerii, generîndu-se astfel un text care prezervă forma textului model, dar al cărui conținut este, de cele mai multe ori, obscur. Depăşind etapa traducerilor vechi de texte, care omiteau din discuție instanța receptorului, acordînd întîietate formei, Dosoftei, ca şi alți traducători ai textelor religioase din perioada veche[6], încearcă să restituie ambele dimensiuni ale textului, cel puțin în cazul de față: dimensiunea formală, care este riguros reconstituită în limba română prin

[3] Eugene Nida, Taber, Charles, *The theory and practice of translation*, p. 10.

[4] Eugene Nida, *Towards a science of translating*, p. 156.

[5] Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, p. 14.

[6] Importanța procedeului glosării pentru traducerile religioase din epoca veche este subliniată de Alexandru Gafton care, inventariind numeroase exemple excerptate din traduceri din secolele al XVI–lea şi al XVII–lea, conturează o clasificare a tipurilor de glose în funcție de scopul urmărit şi de componenta textuală care determină acest procedeu (incompatibilitatea dintre limbi, receptorul sau, uneori, destinatarul); cf. Al. Gafton, *Considerații asupra rolului gloselor în vechile texte româneşti* şi *Traducerea ca literă şi glosa ca spirit*.

BDD-A108 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

echivalarea literală, şi dimensiunea conţinutului, a sensului textului tradus, reconstituită prin pasajele explicative pe care el le denumeşte *tîlcuri* şi care, de fapt, reprezintă nişte glose ample (în cazul în care considerăm că unitatea glosată este constituită de conţinutul global al pasajului tradus şi, în acelaşi timp, şi de sintagmele componente), în care este aplicat adesea procedeul parafrazării. Se poate spune, aşadar, că dacă traducerea urmăreşte redarea textului în litera sa, pasajul explicativ (tîlcul) reconstruieşte spiritul acestuia[7]; *tîlcurile* fac parte efectiv, prin intenţie şi efect, din traducere[8].

*

Se pot distinge în canoanele din *Parimiile preste an*, aşadar, două modalităţi de apropiere de textul-sursă: una dominată de principiul literalităţii, în care atenţia se focalizează asupra textului însuşi, în care cuvîntul este considerat drept unitatea minimală care trebuie transferată dintr-un sistem lingvistic în altul; rezultatul este prezervarea formei originalului, în detrimentul sensului; şi o a doua atitudine (echivalare dinamică, în termenii lui E. Nida), în care traducătorul, focalizîndu-şi atenţia spre receptor, are în vedere textul ca întreg, mai precis, echivalarea în limba traducerii a sensului acestuia. Încercări de restituire a sensului în traducerile epocii vechi a românei literare au mai fost semnalate, sub forma gloselor de diverse tipuri, frecvente în texte şi cărora şi s-au consacrat cîteva studii[9]; în *Parimiile preste an*, însă, fenomenul este mult mai amplu, consecvent şi vizează nu doar nivelul lexical al limbii, ci şi pe cel sintactic şi sensul textului considerat ca întreg. Aceste *tîlcuri* pot fi considerate, de fapt, ca făcînd parte din traducerea propriu-zisă, dacă le privim ca pe nişte încercări de restituire a sensului/spiritului textului tradus, alături de prezervarea formei/ literei acestuia, prin traducerea literală.

*

O problemă generată de prezenţa acestor fragmente explicative constă în a stabili dacă ele sînt originale, adică reprezintă comentarii ale lui Dosoftei, sau sînt traduceri ale unor comentarii ce vor fi însoţit textul slavon al cîntării. Impresia generală lăsată de aspectul sintactic şi lexical al acestor fragmente constituie, pentru Eugen Munteanu, argumentul că ele i-ar aparţine chiar lui Dosoftei: „După toate aparenţele, aceste tîlcuri nu sînt traduceri, ci redactări originale ale lui Dosoftei sau, cel mult, prelucrări libere după diferiţi Părinţi ai Bisericii şi alţi scriitori ecleziastici. Aspectul «curat» şi cursiv al exprimării, raritatea relativă a xenismelor, a calcurilor şi a derivatelor ad hoc, sintaxa elevată, dar mai puţin marcată de distorsiunile «manieriste» din pasajele traduse constituie împreună o dovadă în plus asupra caracterului intenţionat artificial al acestora din urmă”[10] – şi,

[7] Cf. şi Al. Gafton, *Traducerea ca literă şi glosa ca spirit*, p. 7.

[8] Tîlcurile din *Parimiar* sînt discutate succint de Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, p. 180-181, care scoate în relief cursivitatea limbajului acestora, prin contrast cu aspectul lexical şi sintactic greoi al pasajelor traduse.

[9] Pentru tipologia gloselor, ca şi pentru bibliografia asupra acestei probleme, cf. Alexandru Gafton, *Consideraţii asupra rolului gloselor în vechile texte româneşti*.

[10] Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, p. 180.

BDD-A108 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

am adăuga, asupra caracterului lor de text original. Pe lîngă argumentul menționat, legat de diferența dintre aspectul textelor traduse cu originalul alături şi cel al tîlcurilor, mai menționăm însuşi faptul că tîlcul nu este *un alt text*, ci o reconstruire a textului tradus din slavonă, o restructurare a sa în sensul apropierii de specificul sintactic şi lexical al limbii române şi al focalizării asupra sensului sau, de multe ori, o expansiune a textului prim. La aceasta se adaugă explicațiile asupra unor figuri de discurs, pe care este foarte puțin probabil ca Dosoftei să le fi găsit într-o carte de cîntări religioase în slavonă (*Aicea aduce din cuvintele prorocului Isaiei poetícul şi face un feali oarecare de înfățărare, prosopoporian, şi dzîce să picureadze sau să stropască preste noi de sus nuorii bucurie şi veselie veacinică*, III 87^{v}); menționarea echivalenților unor termeni în latină, greacă şi română (*ființa să cheamă lătineaşte substanție, greceaşte usía, rumîneaşte ființă*, III 94^{r}); încercările repetate de echivalare a unor sintagme în română, prin care pare că Dosoftei încearcă să înlăture neajunsul nespecializării şi al impreciziei termenilor (*tu eşti Dumnădzău din Dumnădzău, oios ex oiu, ꙗ҆́кѡвь и҆з ꙗ҆́кѡваж^{А}є, cum din cum, sau aşea dintr-aşea, sau hiriş din hiriş*, III 110^{v}). De asemenea, caracterul de comentariu original al acestor fragmente este susținut şi de utilizarea unor termeni împrumutați din greacă sau din latina savantă (*retoric*), a căror selecție ar fi fost improbabilă în cazul în care Dosoftei ar fi tradus un comentariu în slavonă.

*

Pentru ilustrarea considerațiilor de mai sus, ca şi pentru urmărirea mai precisă a rolului acestor fragmente explicative, reproducem mai jos un asemenea pasaj (din canonul la Înălțare), însoțit de traducerea literală şi de tîlc:

Сп҃сителю бг҃ꙋ и҆́ж въмо́ри лю́ди нога́ми немо́крънами наста влътомꙋ и фараѡ́на въсе воинсвомь потоплъшомꙋ то́мꙋ є҆ди́номꙋ въспои́мь ꙗ҆́кѡ просла́висѧ.

Spăsîtoriului Dumnădzăului căruia în mare poporul cu picioare neudate au povățat şi pre Faraon cu toată oastea ce-au înecat, acelui sîngurului să-i cîntăm, că s-au proslăvit.

Tîlc:

Aceasta o cîntă poetícul, adecă tvorețul, făcătoriul canoanelor, din cîntecul lui Moisi, peasna cea dintăi de la stihologhii, unde dzîce: „Să cîntăm Domnului slăvit ce să proslăvi, calul şi călărețul au aruncat în mare!”, c-au înecat Dumnădzău pre trufaşul şi sămățul, pre faraon şi toată oastea lui şi teleagele ceale de her cu armată cum era pre-atunce, de ieşiia la război cotigă pre 2 roate, coşul de oțăl cu 2 cai şi din coş zvîrliia cu fuşturi ascuțîte viteajii de trecea prin platoşe. Cu război tare ca acela au mărs faraon după mişeii izrailteani pedestri şi fără arme şi cu croşnele în cîrcă. Pentr-aceaea Dumnădzău au smerit pre sămățul Faraon, căce cutedzắ împotriva lui Dumnădzău a ieşi asupra mişeilor izrailteani, că le-au audzît de rugă de pedeapsă în vreame lungă şi i-au izbăvitu-i. Deci şi noi, creştini, să-i cîntăm cîntec de izbîndă lui Hristos ce ne-au izbăvit de Faraon, de diavol şi de Eghipet, de iad şi ne-au petrecut prin apa svîntului botedz şi într-însă au necat toată putearea păcatelor (III 76^{r}-76^{v}).

BDD-A108 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

Principalul *neajuns* traducerii literale (prin raportare la capacitatea de înțelegere a receptorului vizat) care determină decizia lui Dosoftei de a relua explicațiile în fragmentul denumit *tîlc* este obscurizarea sensului, din cauza topicii care o reproduce pe cea din original (plasarea complementului indirect la începutul frazei şi a verbului spre final), sau cantitatea mare de informație rămasă implicită (de exemplu, episoadele biblice la care se face trimitere în fragment). Modalitățile de eficientizare a discursului, în termenii lui E. Nida, adică de a face ca sensul să fie perceput de receptor, sînt, în acest caz:

- indicarea sursei biblice prelucrate aici: din cîntecul lui Moisi, peasna cea dintăi de la stihologhii, unde dzîce: „Să cîntăm Domnului slăvit ce să proslăvi, calul şi călărețul au aruncat în mare!” (fragment care apare, cu aceeaşi formă, în Psaltirea de-nțăles);
- adăugarea unor informații suplimentare, de ordin cultural, pe care Dosoftei le presupune absente la receptor, detaliile despre oastea egiptenilor: *şi teleagele ceale de her cu armată cum era pre-atunce, de ieşiia la război cotigă pre 2 roate, coşul de oțăl cu 2 cai şi din coş zvîrliia cu fuşturi ascuțîte viteajii de trecea prin platoşe*, pentru a sublinia, prin antiteza dintre cu mijloacele modeste ale israeliților, anvergura ajutorului divin;
- marcarea clară a succesiunii evenimentelor şi a relației dintre ele, prin utilizarea conectorilor;
- restituirea topicii obişnuite a limbii române: şi noi, creştini, să-i cîntăm cîntec de izbîndă lui Hristos ce ne-au izbăvit de Faraon;
- glosa lexicală propriu-zisă: *poetícul, adecă tvorețul, făcătoriul canoanelor*, în care un neologism (în vremea respectivă; prima atestare a termenului *poetíc*, în TDRG, este la Dosoftei, în *Viața şi petrecerea svinților*) este echivalat printr-un slavonism care circula în epocă (*tvoreț*, folosit şi de Varlaam) şi apoi explicat;
- în sfîrşit, nivelul ultim al intervenției mitropolitului în vederea clarificării sensului şi, mai ales, a eficientizării traducerii îl constituie propunerea unei lecturi alegorice a textului şi decodarea sensului prin decriptarea metaforelor: Egiptul este iadul, Faraon este diavolul, apa simbolizează botezul, care înlătură păcatul; observăm, aici, utilizarea pronumelui personal de persoana I pentru actualizarea sensului şi implicarea receptorului.

Cel de-al doilea pasaj pe care l-am ales pentru ilustrarea modalității în care Dosoftei înțelege să reconstituie sensul textului tradus este extras din Canonul la Peatdeseatniță (Cincizecime); fragmentul slavon şi traducerea românească sînt reproduse în coloane paralele:

Ѫ҆́же съвы́ше сѫ́лѫ ꙋчени́комъ Хе҃, дѡ́ндеже ѡ҆блече́тесѧ рекѫ́ль е҆сѝ. Сѣди́те въ и҆ерꙋсали́мѣ, а҆́зже ꙗ҆кѡ ме́не ꙋтеши́телѧ и҆нѡ́гѡ, дꙋ́ха мое́гѡже и҆ ѿч҃ѧ пѡслѧ̀, ѡ҆не́мже ꙋтвръди́тесѧ.

Ꙗ҆́же бож҃твнагѡ дꙋ́ха наше́дшаа си́ла, раздѣлшїиѥсѧ древле гла́сь, злѣ̀ е҆ди́нѡ мисли́нашх҃ въ е҆ди́нѡ ми́слїе бж҃твьнѣ съвъкꙋпѝ разꙋ́мь, въразꙋмлѧ́ѫщи вѣ́рныѧ тр҃цѫ, ѡ҆ненже ꙋтвърди́хѡмсѧ.

BDD-A108 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

Acea de sus puteare, ucinicilor, Hristoase, până veţ îmbrăca-vă, dzîsu-le-ai, şedeţ în Ierusalim, iară eu ca mine mîngîitor pre altul, duhul mieu ş-a părintelui, voi trimite, de care veţ întări-vă.

Acea dumnădzăiască a duhului pogorîtă puteare, acel despărţît de mult glas cu rău ce sfătuisă, într-o-ntinsoare de sfat dumnădzăiaşte le-au împreunat mintea, înţălepţînd pre credincioş cu troiţa, de carea ne-am întăritu-ne.

Tîlc:

Aicea aduce istoriia cum această dumnădzăiască a Duhului Svînt puteare ce s-au pugorît pre svinţii apostoli au împreunat sfatul şi ştiinţa la un loc, care mai de mult iarăş această svîntă puteare au împărţît limbile acelor ce cutedzasă de făcea turnul; că era lumea toată strînsă de lucra şi avea graiul unul toţ, pre o limbă grăiia toţ. Şi pentru acea greşală s-au pugorît Dumnădzău şi le-au despărţît limba în 72 de limbi. Iară acmu la svinţii apostoli s-au pugorît Dumnădzău şi le-au împreunat limbile toate, că apostolii grăiia pre o limbă şi toate năroade de prin toate ţărîle audzîia cineş limba sa şi-nţălegea propoveadaniia svinţilor apostoli, precum spune la Deanie, glas 2, verş 6: **Сънидѣ́сѧ нарѡ́дь їсмѣ́сѝсѧ їа҃кѡ слишáҳѫ ѥ́дінь къ́ждоиҳъ свои́мь їа҃зы́кѡмь гл҃ѧщиҳъ, їпро́чаѧ.** Şi să-mplú lumea de darul lui Dumnădzău în svînta troiţă creştinîndu-să şi înţălepţîndu-să (III 108[r]-108[v]).

*

Şi în acest caz, *neajunsurile* traducerii literale, prin raportare la un receptor necunoscător de slvonă, sînt obscurizarea sensului din cauza topicii (intercalarea planului auctorial, al *poetícului*, cu cel al personajului - Hristos; dislocarea grupului alcătuit din regent şi atribut sau propoziţie atributivă: *acel despărţît de mult glas cu rău ce sfătuisă*); neprecizarea actanţilor; utilizarea mai ales a termenilor cu sens abstract.

Modalităţile de eliminare a acestor neajunsuri şi de recuperare a sensului sînt similare celor discutate mai sus:

- rezumarea episodului despărţirii limbilor, prin care se clarifică sintagma obscură *acel despărţît de mult glas cu rău ce sfătuisă*, la care se adaugă trimiterea la sursa biblică vorbeşte despre darul limbilor;
- expansiunea sintactică - de exemplu, a atributului în propoziţie atributivă: *pogorîtă puteare* / *puteare ce s-au pugorît pre svinţii apostoli*;
- precizarea actanţilor / personajelor: lumea care lucra la turn şi uneltea împotriva lui Dumnezeu; Dumnezeu care desparte limbile; apostolii.

O privire globală asupra fragmentelor de tîlcuri arată modalităţile cel mai frecvent utilizate de mitropolit pentru reconstituirea sensului:

- precizarea surselor biblice ale cîntării respective, eventual însoţită de rezumarea întîmplării biblice la care se face referire sau de reproducerea (probabil din memorie, pentru că de cele mai multe ori este inexactă) a versetului respectiv, pentru a extrage sensul şi a oferi un suport al lecturii metaforice: *Elcana avea 2 femei. Fenana-i făcea cuconi, Anna era stearpă; şi, mustrată de Fenana, feace rugă la Dumnădzău, şi ruga ei rumpsă legătura sterpiei din zgăul ei, de născu pre*

BDD-A108 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

Samoil proroc, şi rumpsă şi mustrarea ce o mustra Fenana. Aşea svînta besearică mainte cînd era stearpă o mustra ceia cu leagea, adecă evreii, iară acmu aceaea mustrare s-au rumt, că besearica noastră plodeaşte sufleteaşte cuconii săi dintru Hristos, bărbatul ei (III 109^{r});

- descifrarea, prin apelul la clasificatori, a metaforelor sau a metonimiile textului: *cînd cădem în primejdile valurilor lumii ..., şi cînd iarăş cădem de ne înghite chitul păcatelor* (III 86^{v}); clasificatorii pot avea inclusiv dezvoltări propoziționale: *Îmbătrînită, Doamne, lumea de multe greşeale* vs *Aceasta lume de gios carea au greşit de ț-au ieşit din svînta poruncă şi s-au vechit şi s-au îmbătrînit în păcate* (III 79^{v}). Am întîlnit o situație în care o metaforă generează o triplă explicație: *„Cu nuorul cel iuşor" iaste întăi svînta ficioară Mariia ce l-au purtat în pîntece şi în brațe. Al doile rînd, „nuor iuşor" iaste cinstitul său trup ce poartă plinul dumnădzăirei, că svinția sa iaste Dumnădzău deplin, săvai că-i şi om deplin. A treia oară iaste sîngură vîrtucioasă a lui puteare, c-au făcut toate cîte au vrut şi ne-au şi spăsît.* (III 83^{v});

- explicarea sau echivalarea împrumuturilor sau a calcurilor după slavonă (Bogonacealie iaste un cuvînt legat din 2, dumnădzăiască-ncepătoríe, adecă că svînta troiță iaste începătoare de dumnădzăire şi de domnie, **господь нача́лїє**, III 121^{r}) sau a unui un termen care i se pare prea vag;

- precizarea actanților care în traducerea literală sînt semnificați doar prin pronume;

- marcarea raportului dintre evenimente, prin utilizarea conectorilor: Îmbătrînită, Doamne, lumea de multe greşeale, o ai înoit cu patima şi îmvierea ta. Te-ai suit cu nuărul purtat spre ceale cereşti, slava slăvii tale. vs Aceasta lume de gios carea au greşit de ț-au ieşit din svînta poruncă şi s-au vechit şi s-au îmbătrînit în păcate, acmu svinția ta o ai înnoit şi o ai întinerit cu patimile şi cu svîntă învierea ta. Şi deac-ai împlut toată spăseniia noastră, te-ai suit în carîtă de nuăr de te-ai aşedzat la lumea cea de sus (III 79^{v});

- reconstruirea frazelor, utilizarea unor construcții mai simple din punct de vedere sintactic;

- explicații lexicale (heruvimi, svinții îngeri cei cu feațe de prunci nezlobivi, III 77^{r});

- utilizarea termenilor concreți în locul celor abstracți;

– utilizarea termenilor cu sens mai precis în locul celor mai vagi: *Sculatu-te-ai a treia dzî, acel pre fire fără moarte* vs *a treia dzî ai învis* (III 78^{v});

- compararea, pentru explicitare, cu situații din viața cotidiană: verbul *au plămădit*, de exemplu, prin care este echivalat **създа̀** din original: *nepărăsît roagă-l de toată încungiurarea să mîntuiască pre carii au plămădit*, este reechivalat prin *au zidit* în fragmentul explicativ, după care sensul său este ilustrat prin referire la o situație obişnuită: *adecă aşea lesne cum soagem noi pita din aloat, şi deacii o şi coacem de ni-i de sațîu viețîi, aşea lesne svinția sa ne-au frămîntat din lut şi ne-au sopt şi ne-au însuflețît* (III 78^{r}).

Unele tîlcuri au rolul de a explica un anumit concept teologic: „lumină din

BDD-A108 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

lumină" (III 99[r]), treime (III 120[r]), providență (III 121[r]), misterul întrupării divinității (III 111[r]) şi natura dual㠹 a lui Hristos (III 110[v]) etc. De multe ori, glosele sînt focalizate spre receptor, pe care îl orientează spre un anumit nivel de lectură şi spre anumite sensuri, îl trimit la sursa biblică, actualizează sensul textului prin implicarea receptorului (prin pronumele *noi*), amplifică secvențe insistînd asupra unei nuanțe semantice. Alteori, direcția tîlcurilor pare să fie spre textul însuşi, fragmentul explicativ constituind un metadiscurs: *Aicea aduce din cuvintele proorocului Isaiei poetícul şi face un feali oarecare de înfăţărare, prosopoporían, şi dzîce să picureadze sau să stropască preste noi de sus nuorii bucurie şi veselie veacinică* (III 87[v]). Explicarea unui concept se face inclusiv prin indicarea echivalenților din limbile de cultură (latină, greacă): *ființa să cheamă lătineaşte substanție, greceaşte usía, rumîneaşte ființă* (III 94[r]) pentru ca cei care cunosc aceste limbi să poată reconstitui sensul; în acelaşi timp, o astfel de glosă mărturiseşte şi dificultatea echivalării în limba română, aflată la începutul constituirii unui aspect literar şi a unei terminologii filosofice, a unor astfel de concepte (şi de aceea, după această echivalare, urmează o definiție a conceptului *ființă* şi explicații asupra aplicării acestuia la nivel teologic).

Cîteodată, Dosoftei îşi asumă rolul poetícului păstrînd, în textul reconstruit, persoana I: Ameţît de spumele valurilor lumii cu curabiia necat de păcate şi a stricătoare de suflet hiară aruncat ca Ioná, Hristoase, strig ție: „De aducătoarea morții adîncime scoate-mă!" vs (în tîlc) Aşea şi eu, Doamne, ameţît de turbureala mării de mă loveaşte greață, ce vor să mă neace grijile aceştii lumi cu curăbiiari cu tot, adecă păcatele, şi sînt aruncat nu chitului ce mănîncă la trup, ce chitului ce mănîncă suflete; ce mă rog: scoate-mă cum ai scos pre Iona. (III 114[r]).

Necesitatea explicării darului limbilor provoacă o divagație care urmăreşte să arate cum de erau strînşi la Ierusalim, atunci cînd Dumnezeu trimite acest dar, reprezentanți ai mai multor popoare, dintre care multe nici nu credeau în Dumnezeu, ci în zei. Fragmentul, care se întinde pe cîteva pagini (III 123[v]-124[v]), începe cu o prezentare a zeilor greci şi latini, care pare o prelucrare după Eusebiu de Cezareea, de la care este preluată şi afirmația că aceştia nu au origine divină, ci sînt oameni învestiți cu titlul de zei. Pasajul îi aparține cu siguranță lui Dosoftei, după cum indică interogația retorică (*dară de unde ştiia ei şi cine-i îndrepta?*- spre locul în care erau adunați israeliții) şi contextualizarea (*ca şi pănă astădz, cum vedem, că jidovii grăiesc nemțeaşte şi frînceaşte şi ruseaşte, iară limba sa o au uitat.*).

*

Prezența acestor pasaje originale, pe care le-am discutat ca pe o componentă a textului tradus, şi anume aceea a cărei misiune este restituirea sensului, indică manifestarea, la Dosoftei, a unui alt fel de viziune asupra actului traducerii, cea în care receptorul devine „miza reală a traducerii"(Al. Gafton, *Traducerea ca literă şi glosa ca spirit*, p. 2); tîlcurile (pe care nu le-am întîlnit nicăieri în altă parte ca

BDD-A108 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)

fenomen cu o asemenea amploare[11]) reprezintă o modalitate ingenioasă de a satisface necesitatea transmiterii sensului, prezervînd, totdată, forma originalului.

Bibliografie

Gafton, Alexandru, *Considerații asupra rolului gloselor în vechile texte româneşti*, în „Philologos", Anul I, nr. 1-2, (1), iunie 2005, p. 79-112

Gafton, Alexandru, *Traducerea ca literă şi glosa ca spirit*, Comunicare susținută în deschiderea Conferinței Internaționale „Limbă şi literatură - repere identitare în context european", Piteşti, 4-6 iunie 2010

Miklosich, Franz, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862-1865

Miller, J., *The Prophetologion - The Old Testament of Byzantine Christianity?*, în *The Old Testament in Byzantium*, Edited by Paul Magdalino and Robert Nelson, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2010, p. 55-77

Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.

Nida, Eugene, Taber, Charles, *The theory and practice of translation*, Leiden, 1969

Nida, Eugene, *Towards a science of translating. With a special referrence to principles and procedures involved in Bible translating*, Leiden, 1964

Ştrempel, G., *Catalogul manuscriselor româneşti din Biblioteca Academiei*, vol. 1-5, Bucureşti, 1978-1992

[11] Astfel de pasaje explicative, dar mult mai puține ca număr, se întîlnesc şi în *Psaltirea în versuri*.

BDD-A108 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:41 UTC)